११२ कुत्स आङ्गिरसः। १(आद्यपादस्य) द्यावापृथिव्यौ, १ (द्वितीयपादस्य) अग्निः, १ (उत्तरार्धस्य) अश्विनौ, २-२५ अश्विनौ । जगती, २४-२५ त्रिष्टुप्।

ईळे द्यावीपृथिवी पूर्विचित्तयेऽग्निं घुमं सुरुचं यामिन्निष्टये।

याभिभेरे कारमंशाय जिन्वथस्ताभिरू षु ऊतिभिरिश्वना गतम्॥ १.११२.०१

पूर्विचत्तये- प्राचीनप्रज्ञाये। सनातनसांप्रदायिकज्ञानायेति भावः। द्यावापृथिवी। ईळे- स्तौिम। यामन्- सुपथि। इष्टये- शोभनेच्छाये। घर्मं- दीप्तिमन्तम्। सुरुचम्- सुष्ठु रोचमानम्। अग्निम्- सर्वभूतिहतरत्युद्भूतसङ्कल्पम्। ईळे। याभिः। भरे- निर्वाहे। अंशाय- शोभनांशप्राप्तये। कारम्- हितकरम्। जिन्वथः- प्रीणयथः। जिवि प्रीणनार्थः। ताभिः। सु- सुष्ठु। जितिभः- रक्षाभिः। अश्विना-प्राणेशनशक्तिभूतौ। आ गतम्- आगच्छतम्॥१॥

युवोर्द्गनायं सुभरां असुश्चतो रथमा तस्थुर्वच्सं न मन्तवे।

याभिधियोऽवेथः कमीन्निष्टये ताभिरू षु ऊतिभिरिश्वना गतम्॥ १.११२.०२

वचसम्- वाग्विशारदमाचार्यम् । मन्तवे- ज्ञानाय । न- आश्रयन्तीव । सुभराः- शोभनभरणाः । असश्चतः- अनासक्ता उपासकाः । युवोः- युवयोः । रथम्- लक्ष्यप्रापकगतिभूतर्ताख्यवाहनम् । दानाय । आ तस्थुः- उपासते । याभिः । कर्मन्- शोभनकर्मणि । इष्टये । धियः- धारणाः । अवथः- रक्षथः । ताभिरागतम् ॥२ ॥

युवं तासां दिव्यस्य प्रशासने विशां क्षयथो अमृतस्य मुज्मनी।

याभिर्धेनुम्स्वंश पिन्वेथो नरा ताभिरू षु ऊतिभिरिश्वना गतम्॥ १.११२.०३

युवम्- युवाम्। तासां विशाम्। दिव्यस्य प्रशासने- दिव्यशिक्षायाम्। अमृतस्य मज्मना-अमृतत्वस्य पवित्रीकरणशक्त्या। दुमस्जो शुद्धौ। क्षयथः- ईशानौ भवथः। नरा- नेतारौ। याभिः। अस्वम्- प्रसवासमर्थां। षू गर्भविमोचने। धेनुम्- गावम्। पिन्वथः- प्रसवशक्तिभिः सिञ्चथः। ताभिरा गतम्। चिद्रश्मिमुपयोगसुलमं कुरुथ इति भावः॥३॥

याभिः परिज्मा तनयस्य मुज्मनी द्विमाता तूर्षु तरणिर्विभूषित। याभिस्त्रिमन्तुरभवद्विचक्षणस्ताभिरू षु ऊतिभिरश्विना गतम्॥ १.११२.०४

याभिः। परिज्मा- सर्वगतः प्राणः। तनयस्य- स्वपुत्रवितस्थतस्याग्नेः। मज्मना-पवित्रीकरणशक्तया। दुमस्जो शुद्धौ। द्विमाता- द्यावापृथिवीनिर्माता सन्। तूर्षु- वेगशक्तिषु। तरिणः-तारकः सन्। विभूषित- उपासकं मण्डयित। याभिः। त्रिमन्तुः- भूर्भुवःसुवर्ध्यातोपासकः। विचक्षणः- विशिष्टज्ञानवान्। अभवत्। ताभिरूतिभिरागतम्॥४॥

याभी रेभं निवृतं सितमुद्ध उद्दन्देनमैरेयतं स्वर्द्दशे।

याभिः कण्वं प्र सिषासन्तमावतं ताभिरू षु ऊतिभिरश्विना गतम्॥ १.११२.०५

याभिः। रेभम्- मन्त्रविदम्। रेभृ शब्दे। निवृतम्- निरुद्धम्। सितम्- बद्धम्। षिञ् बन्धने। वन्दनम्- नमस्कुर्वन्तमुपासकम्। अद्भग्नः- जीवाधारशक्तिप्रवाहाय। स्वर्दशे- ज्योतिर्दर्शनाय। उदैरयतम्- विमुच्योदगमयतम्। याभिः। कण्वम्- मेधाविनमुपासकम्। सिषासन्तम्- युवां संभक्तिमिच्छन्तम्। प्र- प्रकर्षेण। आवतम्- अरक्षतम्। ताभिस्तिभिरागतम्॥५॥

याभिरन्तकं जसमानमारणे भुज्यं याभिरव्यथिभिर्जिजिन्वर्थः।

याभिः कुर्कन्धुं वय्यं च जिन्वेथस्ताभिरू षु ऊतिभिरिश्वना गेतम्॥ १.११२.०६

याभिः। आरणे- अगाधेऽप्रज्ञास्थाने। जसमानम्- हिंस्यमानम्। जसु हिंसायाम्। अन्तकम्- वृत्रान्तप्रवृत्तम्। उद्धृतवन्तो। याभिः। अव्यथिभिः- व्यथारहिताभिः। भुज्युम्- भोक्तारमुपासकम्। जिजिन्वथुः- अप्रीणयतम्। याभिः। कर्कन्धुम्- कण्टकधारकं कण्टकेन कष्टमनुभवन्तम्। जीवजलरहितकूपोपलक्षितबन्धस्थम्। कर्कं कण्टकं द्धातीति कर्कन्धुः। वय्यम्- जानन्तम्। यो वयते जानाति तमिति द्यानन्दः। च। जिन्वथः- प्रीणयथः। ताभिरूतिभिरागतम्॥६॥

याभिः शुचन्तिं धनसां सुषंसदं तप्तां घर्ममोम्यावन्तमत्रये।

याभिः पृक्षिगुं पुरुकुत्समावतं ताभिरू षु ऊतिभिरिश्वना गतम्॥ १.११२.०७

याभिः। शुचन्तम्- दीप्तिमन्तमिन्नम्। धनसाम्- संपद्वन्तम्। सुषंसदम्- ऋतसदनस्थं वेदिसदनस्थं वा। अकुरुतम्। अत्रये- हव्यात्त्रे पावकाय। तप्तम्- दीप्तिमन्तम्। घर्मं- घर्मगुणवन्तं किरणम्। ओम्यावन्तम्- सुखकरम्। अकुरुतम्। सर्वभूतिहतकतवे अग्नये आत्मसूर्यस्य चित्किरणान् सुखकरानकुरुतिमत्याध्यात्मिके। याभिः। पृश्लिगुम्- बहुविधिकरणवन्तमिन्नम्। पृश्लयो नानाविधवर्णाः। ता गावो यस्य स पृश्लिगुः। पुरुकुत्सम्- कर्मशीलमकुरुतम्। कुत्सा एते हर्यश्वाय शूषिनिति श्रुतावेवमेव दृश्यते । बहुवृत्रकृन्तनसमर्थमकुरुतम्। ताभिरागतम्॥७॥

याभिः शचीभिर्वृषणा परावृजं प्रान्धं श्रोणं चक्षस एतवे कृथः।

याभिर्वर्तिकां ग्रसिताममुञ्चतं ताभिरू षु ऊतिभिरिश्वना गतम्॥ १.११२.०८

याभिः। शचीभिः- प्रज्ञाभिः। वृषणा- वर्षकौ । परावृजम्- पापवर्जनाय यतमानम् । तपसा पापानि परावृणक्तीति परावृक् । वृजी वर्जने । अन्धम्- चक्षुषा हीनम् । चक्षसे- दृष्ट्ये । श्रोणम्- विगतजानुकमगतिम् । एतवे- गमनाय । कृथः- अकुरुतम् । याभिः । ग्रसिताम्- वृत्रग्रस्तां बद्धाम् । वर्तिकाम्- पक्षिणीम् । अमुञ्चतम्- मुक्तामकुरुतम् । ताभिरागतम् । अन्धस्य नेत्रदानं

दर्शनोपलक्षितविद्यादानम्। पङ्गोः पाददानमध्यात्ममार्गगमनाय गतिदानम्। पक्षी मुक्तिमुमुक्षुत्वप्रतीकः। बन्धादाध्यात्मिकमोक्षोऽत्र प्रोच्यते॥८॥

याभिः सिन्धुं मधुमन्तमसंश्चतं वसिष्ठं याभिरजरावजिन्वतम्।

याभिः कुत्सं श्रुतर्यं नर्यमावतं ताभिरू षु ऊतिभिरिश्वना गतम्॥ १.११२.०९

याभिः। मधुमन्तम्- मधुरम्। सिन्धुम्- मूलशक्तिप्रवाहम्। असश्चतम्- वृत्रबन्धान्निरगमयतम्। अजरौ- युवानौ। याभिः। वसिष्ठम्- अतिशयेन चित्तवृत्तिस्तम्भकमुपासकम्। वसु स्तम्भे। अजिन्वतम्- अप्रीणयतम्। याभिः। कुत्सम्- कर्मशीलम्। कुत्सा एते हर्यश्वाय शूषिमिति श्रुतावेवमेव दृश्यते । श्रुतर्यं- चिदाकाशस्थमन्त्रश्रवणशीलम्। नर्यं- नेतारम्। आवतम्- रक्षतम्। ताभिरागतम्॥९॥

याभिर्विश्पलां धनुसामेथुव्यं सहस्रमीळ्ह आजावजिन्वतम्।

याभिर्वशम्थ्यं प्रेणिमावतं ताभिरू षु ऊतिभिरिश्वना गतम्॥ १.११२.१०

याभिः। धनसाम्- संपदां संभजमानाम्। अथर्व्यं- हिंसारहिताम्। विश्यलाम्- विशां पालनसङ्ग्रहशक्तिम्। ला ग्रहे। विशः प्रजाः पात्यनेन सैन्येन तल्लाति यया तामिति दयानन्दः। सहस्रमीळ्हे- अनन्तसुखलामे। आजौ- आत्मावरणैः संप्रवृत्ते युद्धे। अजिन्वतम्- शोभनगतिं दत्वा अप्रीणयतम्। याभिः। वशम्- स्ववशस्थम्। अश्वयम्- प्राणोपासकम्। प्रेणिम्- सुगतिं सुप्रेरकं अश्वयाश्चिष्टमश्व्याश्चितं वा। प्रेणृ गतिप्रेरणश्चेषनेषु। आवतम्- रक्षतम्। ताभिरागतम्॥१०॥

याभिः सुदानू और्श्वाजायं विणजे दीर्घश्रवसे मधु कोशो अक्षरत्।

कक्षीवेन्तं स्तोतारं याभिरावेतं ताभिरू षु ऊतिभिरिश्वना गतम्॥ १.११२.११

याभिः। सुदान्- शोभनदानौ। औशिजाय- कामयमानाय। वणिजे- सुपणये। दीर्घश्रवसे-चिदाकाशस्थमन्त्रश्रवणोपलक्षितानुभृतिमते। मधु कोशः- रसोपलब्धिस्थानाद्रसम्। अक्षरत्-प्रवाहितमकुरुतम्। याभिः। कक्षीवन्तम्- ध्यानभावनाश्रेणीसंपन्नम्। स्तोतारम्-मन्त्रस्तुतिपरमुपासकम्। आवतम्- रक्षतम्। ताभिरागतम्॥११॥

याभी रसां क्षोदंसोद्रः पिपिन्वर्थरनश्चं याभी रथमावतं जिषे।

याभिस्त्रिशोकं उस्त्रियां उदाजंत ताभिरू षु ऊतिभिरिश्वना गंतम्॥ १.११२.१२

याभिः। रसाम्- नदीम्। क्षोदसा- बिन्दुमयेन। उद्गः- उद्केन। पिपिन्वथः- पूरितवन्तौ। याभिः। जिषे- वृत्रजयाय। अनश्वम्- प्राणोपासनवियुक्तम्। रथम्- लक्ष्यप्रापकगतिप्रतीकवाहनम्। आवतम्- प्राणोपासनं दत्वा रक्षतम्। याभिः। त्रिशोकः- आध्यात्मिकाधिमौतिकाधिदैविकत्रिविधशोकलग्नः। उस्त्रियाः- तद्पनोदनार्थं चित्किरणान्। उदाजत- उदगमयत्। ताभिरागतम्॥१२॥

याभिः सूर्यं परियाथः परावति मन्धातारं क्षेत्रपत्येष्वावतम्।

याभिर्विप्रं प्र भरद्वाजमार्वतं ताभिरू षु ऊतिभिरिश्वना गतम्॥ १.११२.१३

याभिः। परावति- उत्कृष्टस्थानस्थम्। सूर्यं- आत्मसूर्यम्। परियाथः- परिगच्छथः। क्षेत्रपत्येषु-साधनभूमिकापालनेषु। मन्धातारम्- आत्मधारकमुपासकम्। आवतम्- अरक्षतम्। याभिः। विप्रम्- मेधाविनम्। भरद्वाजम्- हविर्भरन्तम्। प्र- प्रकर्षेण। आवतम्- रक्षतम्। ताभिरागतम्॥१३॥

याभिर्मुहामितिथिग्वं केशोजुवं दिवौदासं शम्बर्हत्य आवेतम्।

याभिः पूर्भिद्ये त्रसद्स्युमावतं ताभिरू षु ऊतिभिरिश्वना गतम्॥ १.११२.१४

याभिः। महाम्- महान्तम्। अतिथिग्वम्- अतिथिपूजाद्युपासनवन्तम्। कशोजुवम्- उदकोपलक्षितजीवाधारशक्त्याश्रितम्। कशांस्युदकानि। जु इति सौत्रो धातुर्गत्यर्थः। दिवोदासम्- द्योतनशक्तीनां सेवकम्। शम्बरहत्ये- मेघोपलक्षितजडभेदनसमये। आवतम्- रक्षतम्। याभिः। पूर्भिद्ये- बन्धनभेदने। त्रसद्दस्युम्- स्तेनभावनात्रासमुपासकम्। आवतम्- रक्षतम्। ताभिरागतम्॥१४॥

याभिर्वेम्नं विपिपानमुपस्तुतं कुिं याभिर्वित्तर्जानिं दुवस्यर्थः।

याभिर्व्यश्वमुत पृथिमार्वतं ताभिरू षु ऊतिभिरिश्वना गतम्॥ १.११२.१५

याभिः। वम्रम्- मन्त्रवक्तारम्। विपिपानम्- रसमनुभवन्तिमिति भावः। उपस्तुतम्- पुण्यश्लोकं। दुवस्यथः- परिचरथः। याभिः। वित्तजानिम्- लब्धभार्यं गृहस्थिमिति भावः। कलिम्- मन्त्रशब्दवन्तम्। कल शब्दसंख्यानयोः। दुवस्यथः। उत- अपि च। याभिः। व्यश्वम्- प्राणोपासनरिहतं। पृथिम्- पृथुलमुपासकम्। आवतम्- प्राणोपासनं दत्वा रक्षतम्। ताभिरागतम्॥१५॥

याभिर्नरा श्वयवे याभिरत्रये याभिः पुरा मनवे गातुमीषर्थः।

याभिः शारीराजतं स्यूमरशमये ताभिरू षु ऊतिभिरश्विना गतम्॥ १.११२.१६

याभिः। नरा- नेतारो । शयवे- निद्रिताय प्रज्ञारिहतायेति भावः। गातुम्- शोभनमार्गम्। ईषथुः-वांछितं कृतवन्तः। याभिः। अत्रये- हव्यभक्षकाग्निभूतायोपासकाय। याभिः। मनवे- ज्ञानिने।

याभिः। स्यूमरश्मये- चित्किरणसङ्घातायात्मसूर्याय। शारीः- इषूपलक्षितधारणाः। आजतम्-प्रेरयतम्। ताभिरागतम् ॥१६॥

याभिः पर्वर्ग जर्ठरस्य मुज्मनाि प्रिर्नादीदेचित इद्धो अज्मुन्ना।

याभिः शर्यातमवंथो महाधने ताभिरू षु ऊतिभिरश्विना गतम्॥ १.११२.१७

याभिः। पठर्वा- स्वाध्यायशीलप्रपन्नः। ये पठिन्त तानृच्छतीति पठवैति दयानन्दः। मज्मना-पवित्रीकरणशक्त्या। दुमस्जो शुद्धौ। जठरस्य- उदरस्य। चितः- जाठराग्नित्त्वेनोपचितः। इदः-प्रज्वालितः। अग्निः। न- इव। अज्मन्- युद्धे। आ- समन्तात्। अदीदेत्- अदीप्यत। याभिः। महाधने- महाधनलाभे। शर्यातं। अवथः- रक्षथः। ताभिरागतम्॥१७॥

याभिरिङ्गरो मनेसा निर्ण्यथोऽग्रं गच्छेथो विवरे गोर्अर्णसः। याभिर्मनुं शूरिम्षा समावतं ताभिरू षु ऊतिभिरिश्वना गतम्॥ १.११२.१८

अङ्गिरः- हे अङ्गनशीलाविश्वनौ। याभिः- याभी रक्षाभिः। मनसा- चित्तेन। निरण्यथः- नितरां रमयथः। गोअर्णसः- चिद्रिश्मसमुद्रस्य पिहितस्य। विवरे। अग्रम्- तदनुभवितुं देवानामग्रे। गच्छथः। याभिः- याभी रक्षाभिः। शूरम्- समर्थम्। मनुम्- विवेकिनम्। इषा- स्वसदिच्छया। समावतम्- अरक्षतम्। ताभिः। सु- सुष्ठु। ऊतिभिः- रक्षाभिः। अश्विना- प्राणेशौ। आ गतम्- आगच्छतम्॥१८॥

याभिः पत्नीर्विमदायं न्यूह्थुरा घं वा याभिररुणीरिशक्षतम्।

याभिः सुदासं ऊहथुः सुद्वेव्यं रं ताभिक् षु ऊतिभिरिश्वना गंतम्॥ १.११२.१९

याभिः। विमदाय- अगर्वितायोपासकाय। विशेषानन्दयुक्तायेति वा। वि वो मद इति श्रुतेः। पत्नीः-दारान्। न्यूहथुः- प्रापितवन्तौ। याभिः। अरुणीः- रोचमाना गाश्चित्किरणानित्यर्थः। आ-आभिमुख्येन। अशिक्षतम्- उपदिष्टवन्तौ। याभिः। सुदासे- शोभनदानाय। सुदेव्यम्-शोभनज्ञानम्। उहथुः- प्रापितवन्तौ। ताभिरागतम्॥१९॥

याभिः शंताती भवेथो ददाशुषे भुज्युं याभिरवेथो याभिरिष्रिगुम्।

ओम्यावतीं सुभरामृतस्तुमं ताभिरू षु ऊतिभिरिश्वना गतम्॥ १.११२.२०

याभिः। ददाशुषे- दात्रे। शंताती- शङ्करो। भवथः- स्थः। याभिः। भुज्युम्। अवथः- रक्षथः। याभिः। अधिगुम्- कुत्सितगतिरहितमिति वैदिकपदानुक्रमकोशे। अवथः। ऋतस्तुभम्- प्रकृतिनियत्याख्यर्तानुस्यूतमन्त्रविदम्। ओम्यावतीम्- सुखकरीम्। सुभराम्- अनायासेन भरणीयां भावनां प्रापयथः। ताभिरवतम्॥२०॥

याभिः कृशानुमसने दुवस्यथौ जुवे याभिर्यूनो अवन्तुमावतम्।

मधुं प्रियं भरथो यत्सरज्ञस्ताभिरू षु ऊतिभिरिश्वना गतम्॥ १.११२.२१

याभिः। कृशानुम्- कृशमिति दयानन्दः। असने- शस्त्रक्षेपणात्मके युद्धे। असु क्षेपणे। दुवस्यथः-ररिक्षथ। याभिः। यूनो जवे- तारुण्यवेगयुक्ते प्राणोपासने। अर्वन्तम्- अश्वप्रतीकं प्राणम्। आवतम्- ररिक्षथ। सरङ्भ्यः- सरणशीलोदकोपलिक्षतजीवशक्तिधारार्थम्। प्रियम्- प्रेममयम्। मधु- सोमं रसम्। भरथः- निर्वहथः। ताभिरागतम्॥२१॥

याभिर्नरं गोषुयुधं नृषाह्ये क्षेत्रस्य साता तनयस्य जिन्वंथः।

याभी रथाँ अवेथो याभिरवैतस्ताभिरू षु ऊतिभिरिश्वना गतम्॥ १.११२.२२

याभिः। नृषाह्ये- युद्धे। गोषुयुधम्- पिहितचित्किरणलाभाय तदावरणशक्तिभिर्युद्धचन्तम्। क्षेत्रस्य-साधनभूमिकायाः। तनयस्य- साधनसन्ततेः। साता- लब्धो। जिन्वथः- प्रीणयथः। याभिः। रथान्- लक्ष्यप्रापकशक्तिभूतरथान्। अवथः- रक्षथः। याभिः। अर्वतः- अश्वोपलिक्षतप्राणान्। अवथः। ताभिरागतम्॥२२॥

याभिः कुत्समार्जुनेयं शतकत् प्र तुर्वीतिं प्र चं दुभीतिमावतम्।

याभिर्ध्वसन्तिं पुरुषन्तिमावतं ताभिरू षु ऊतिभिरिधना गतम्॥ १.११२.२३

याभिः। कुत्सम्- कर्मशीलम्। कुत्सा एते हर्यश्वाय शूषिमिति श्रुतावेवमेव दृश्यते। आर्जुनेयम्-शुभ्रं ज्योतिष्मन्तिमिति भावः। अथवा आर्जुनी सावित्री। आर्जुनेयः सावित्र्युपासकः। शतकत्-अनन्तप्रज्ञासंपन्नौ। तुर्वीतिम्- उपासने वेगवन्तम्। द्मीतिम्-उपासनिविद्यभूताहङ्कारादीन्दमयन्तम्। प्रावतम्- प्रारक्षतम्। याभिः। ध्वसन्तिम्- वृत्रध्वंसकं शोभनगतिमन्तं वा। ध्वंसु अवस्रंसने गतौ च।। पुरुषन्तिम्- पुरु दायकम्। पुरु सनोतीति पुरुषन्तिः। आवतम्- रक्षतम्। ताभिरागतम्॥२३॥

अप्रस्वतीमश्विना वाचेमसमे कृतं नौ दस्रा वृषणा मनीषाम्।

अद्यूत्येऽवसे नि ह्वये वां वृधे च नो भवतं वाजसातौ॥ १.११२.२४

अप्तस्वतीम्- कर्मवतीम्। वाचम्। अस्मे- अस्माकम्। अश्विना। कृतम्- कुरुतम्। नः-अस्माकम्। मनीषामिप अप्तस्वतीं कृतम्। दस्रा- दर्शनीयौ। वृषणा- वर्षकौ। वाम्- युवाम्। अद्यूत्ये- तमिस। अवसे- रक्षायै। नि- नितराम्। ह्वये- आह्वये। नः- अस्माकम्। वृधे-वर्धनाय। वाजसातौ- सोमसंभजने। भवतम्॥२४॥

द्युभिर्क्कुभः परि पातमस्मानरिष्टेभिरश्विना सौर्भगेभिः।

तन्नों मित्रो वर्रुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः॥ १.११२.२५

अरिष्टेभिः- अहिंसितैः। सौभगोभिः- सौभाग्यैः। अश्विना। अस्मान्- नः। द्युभिरक्तुभिः-दैवमानुषप्रज्ञाभिः। दिवारात्रं वा। परि पातम्- परितो रक्षतम्। तत्- तदायुः। मित्रः- स्नेहाधिदेवता। वरुणः- प्रकृतिनियत्यधिदेवता। अदितिः- अखण्डप्रकृतिः। सिन्धुः- चित्ताधारशक्तिप्रवाहः। पृथिवी- भूमिः शरीरं वा। उत- अपि च। द्योः- नभः चित्ताकाशो वा। ममहन्ताम्- महत्त्वसंपन्नं कुर्वन्तु॥२५॥

